

KUR'AN'IN DEĞER SİSTEMİNDE DÜNYA VE DÜNYEVİ HAYATIN ANLAMI

Mustafa Öztürk *

Hiye'd-dâru dâru'l-ezâ ve'l-qazâ ve dâru'l-fenâi ve'l-ğıyar
Fe-lev niltehâ bi-hazâffirihâ le-mütte ve-lem takdi minha'l-vatar
Eyâ men yüemmilü tûle'l-hulûd ve-tûlu'l-hulûdi aleyhi zarar
Îzâ ente şibte ve-bâne's-şebâb fe-lâ hayra fi'l-ayşî ba'de'l-kibar.
(Kurtubî, *el-Câmi'*, IV. 192)

Abstract

The Value of the world and the worldly life in the value system of Quran

This article studies the depiction and the description of the worldly life in Quran. In Modern period, referring to Quran, many Muslim researchers discuss the balance between the world and the hereafter. It is obviously true that Islam is not a religion which sacrifices worldly life for the sake of hereafter. However, this does not mean that there is balance between the world and hereafter. Because, as it is stated by many verses in Quran, hereafter is more auspicious than the world.

Keywords: World, life, hereafter, balance.

Giriş

Kur'an'da âhiretin (*ed-dâru'l-âhire*) mukabili olarak sıkça zikredilen dünya (*ed-dünyâ*) ahlâkî içerikli bir terimdir. Fakat tarihsel süreçteki yaygın kullanımında, insanoğlunun filhâl tecrübe ettiği hayatın coğrafî mahalline karşılık gelen bir manâya hasredilmiştir. Diğer bir deyişle, dünya kelimesi muhtemelen yeryüzü ile şu anki hayat arasındaki sıkı bağdan dolayı zaman içinde muayyen bir hayat tarzının sıfatı olma özelliğini kaybetmiş¹ ve böylece ay feleğinin altındaki varlık alanının özel ismi hâline gelmiştir.²

Kelimenin anlam hayatındaki bu tahavvül çok belirgin bir semantik da-

* Doç. Dr., Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi

1 Süleyman Uludağ, "Dünya", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 22.

2 Bk. Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 449.

ralmaya işaret etmektedir. Çünkü dünya, bilhassa “hayat” kelimesiyle birlikte zikredildiği âyetlerin hemen hiçbirinde insanların şu an yaşadıkları hayatın coğrafi mahalli anlamında kullanılmamıştır. Kur’an’da bu manâyı karşılayan kelime, “yeryüzü/yerküre” anlamındaki “arz” kelimesidir. Nitekim bu husus Kur’an’ın değer öğretisinde (aksiyoloji) dünya ve dünyevî hayatın yeri tavih edildiğinde çok daha açık biçimde fark edilecektir. Gerçi Kur’an’daki ilgili âyetler bu konuda herhangi bir tavihte bulunma ihtiyacı hissettirmeyecek kadar vazihdir. Ancak birçok çağdaş Müslüman araştırmacı, bir taraftan tasavvufî gelenek içinde kimi zaman bir tür ruhbanlaşma eğilimi şeklinde dışa vuran zühd telakkisine, diğer taraftan da Yahudilikteki aşırı dünyevîlik ile Hıristiyanlıktaki (İncillerdeki) yoğun uhrevîliğe reddiye olarak İslam’ın dünya ve âhret arasında denge kurduğu iddiasını savunmakta ve temelde “zemm-i dünya” fikrine karşı çıkan bu iddia, belki biraz da dinî hamiyet sâikiyle Müslümanlar arasında epeyce yaygın bir kabule mazhar olmaktadır.³

Bu makalede İslam’ın dünya ve âhret arasında denge kurduğu, dolayısıyla dünyanın hiç de değersiz ve bayağı olmadığı iddiasına itiraz edilecektir. İtirazımızın odak noktasını Kur’an’ın dünya ve dünyevî hayata ne kadar değer biçtiği meselesi oluşturacaktır. Bu arada İslam öncesi Arap düşüncesindeki dünya tasavvuru ile Kur’an’da sıkça geçen *el-hayâtü’l-dünyâ* kavramı arasındaki irtibat üzerinde de durulacak; ayrıca söz konusu kavramın Kur’an’daki muhtevası ile tasavvuftaki zühd telakkisinin ne denli örtüştüğü meselesi de ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

Dünya Kelimesinin Etimolojisi

Dünya, Arap dilbilimcilerine göre “yakınlık ve yakın olmak” anlamındaki *dünüv* kökünden, yahut “alçaklık, bayağılık, değersizlik” anlamına gelen *denâet* kökünden türetilmiş olan *ednâ* kelimesinin müennes kalıbındaki ism-i tafdilidir. Buna göre dünya “en yakın” veya “en bayağı” anlamına gelir.⁴ Kur’an’da çok defa *el-hayâtü’l-dünyâ* tamlamasındaki “hayat” kelimesinin sıfatı olarak, bazen de mârifet şekliyle isim olarak kullanılır. Diğer bir deyişle *hayat*, *semâ*, *dâr* gibi mevsuflarla birlikte terkîb-i vasfî olarak kullanılan dünya kelimesi, âhiretin mukabili bir isim olarak da zikredilir ve bu şekliyle *el-hayâtü’l-dünyâ* yahut *ed-dâru’l-dünyâ* terkiplerinden birinin yerine kâimdir. Ancak bu anlam Kur’an’da

3 Mezkur iddianın argümanları için bk. Ramazan Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre ‘el-Hayâtü’l-dünyâ’ Kavramını Yorumlama Biçimleri”, *CÜİFD*, Sivas 2003, c. VII, sayı: 1, ss. 129-159.

4 Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1994, c. XIV, ss. 272-273; Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevî’t-Temyîz*, Beyrut, ts., c. II, ss. 607-608.

daima *el-hayâtü'd-dünyâ* şeklindeki sıfat terkihiyle irat edilir. Binaenaleyh, hayât-ı dünya, “dünyanın hayatı” değil, dünya denilen hayat, yani süflî-alçak hayat, yahut bugün filhâl içinde bulunulmak itibariyle en yakın olan hayat demektir.⁵

Dünya kelimesinin Kur'an'da zaman ve mekan itibariyle yakınlık mı yoksa alçaklık/süflîlik ve bayağılık anlamında mı kullanıldığı meselesi, luğavî tahlillerle halledilebilecek nitelikte değildir. Bu yüzden kelimenin iştikâkından kaynaklanan iki farklı anlamdan birini aslî-zâtî, diğerini izâfî-itibârî addetmek için hâricî karineleri dikkate almak gerekir. Dünya hayatını (*el-hayâtü'd-dünyâ*) niteleyen âyetler buradaki anlam tercihiyle ilgili en güçlü karine mesabesindedir. Nitekim bilâhare bahis konusu edeceğimiz bu âyetlerdeki oyun (*la'ib*) ve eğlence (*lehv*) gibi olumsuz nitelermeler ele alındığında, dünyanın değersiz ve bayağı anlamına geldiği tezine itiraz etmenin pek mümkün olmadığı görülecektir.

Burada şunu da eklemek gerekir ki, dünya kelimesi Kur'an dilinde tasvir edici (*descriptive*) değil, anlam ve değer katıcı (*significative*) bir delalete sahiptir. Daha açıkçası dünya coğrâfî değil, ahlâkî bir içerik taşır. Aynı içerik yaklaşık yetmiş âyette dünyanın mevsufu olarak zikredilen “hayat” lafzında da mevcuttur. Ancak hemen belirtelim ki, *el-hayâtü'd-dünyâ* terkihiindeki pejoratif içerik bizâtili kozmik varlığa değil, Yûnus suresi 10/7. âyette de işaret edildiği veçhile dâimî saadeti bu geçici varlık meskeninde aramakla eşdeğer bir seküler hayat tarzına mütealliktir.⁶ Kaldı ki Kur'an'ın sarîh beyanlarına göre evrendeki mevcûdât salt nesnel kümesi değil, Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetini işaretleyen birer kutsal simgedir (*âyet*). Dolayısıyla her biriminde bir kutsallık imgesi bulunan varlık âlemindeki değerlilik ve değersizlik, kendisine kullukla sınımanma (*belâ-ibtîlâ*) misyonu yüklenen insanın yapıp etmeleriyle ilgili niteliklerdir.

Kur'an'da Dünya ve Dünyevî Hayatın Tarifi

Muhtelif âyetlerde dünya hayatının bir oyun, eğlence, metâ, süs (*ziynet*) ve aldanış (*ğurûr*) vesilesi olduğu belirtilmiştir.⁷ Mesela Hadîd suresi 57/20. âyette insanoğluna şöyle hitap edilmiştir: “Bilin ki [ey insanlar,] dünya denen bu hayat sadece bir oyundan (*la'ib*), geçici bir eğlence ve güzellikten, birbirinizle büyüklük yarışına girmenizden, daha fazla servet ve daha fazla çocuk sahibi olma hırsınızdan ibarettir (*i'lemû ennemâ'l-hayâtü'd-dünyâ la'ibün ve lehvün ve zînetün ve tefâhurun beyneküm ve tekâsürün fi'l-emvâli ve'l-evlâd*). Bu (dünyevî hayatın)

5 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, c. I, s. 403.

6 Ebü'l-Kâsım Râğîb el-İsfahânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, Beyrut 1980, s. 283.

7 Bk. Câsiye 45/5; Muhammed 47/6; Hadîd 57/20.

durumu tıpkı şuna benzer: Yağmurun yeşerttiği bitki çiftçilere (*küffâr*) sevinç verir; ama sonra gözlerinin önünde sararır ve nihâyet [çürüyüp] toprağa karışır.”

Arapça’da *la’b-la’ib* kelimesiyle ifade edilen oyun, Kur’an sözlüklerinde “sahih bir maksada matuf olmayan her türlü fiil” şeklinde tanımlanmıştır.⁸ Çeşitli müştakları “dolap çevirmek, bir işte hile ve sahtekarlık yapmak” gibi anlamlar da içeren *la’ib* kelimesinin Kur’an’daki bu kullanımı dünyevî hayatın aldanış vesilesi olmasına bağlanmıştır.⁹ Dünya hayatına “oyun” sıfatının layık görülmesine dair, “Oyun çoluk çocuk işidir. Kaldı ki oyun ve eğlencenin finali çoğu kez sadece bir hayıflanmadan ibarettir” diyen Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), bu âlemdeki fânî hayatın sonunda da çok acı bir nedamet duygusunun hakim olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰

Kur’an’da hayât-ı dünyayı zemmetmek için kullanılan bir diğer kelime de “*lehv*” dir. Râğıb el-İsfâhânî’nin (ö. 502/1108), “insanı aslı amaç ve/veya önemli işinden alıkoyan uğraş” şeklinde tanımladığı *lehv*, merhum Elmalılı’nın açıklamasına göre neşeli ve hoş vakit geçirmeye yarayan oyun, musiki ve raks gibi şeylerin genel adıdır. Nitekim Cuma suresi 62/11. âyette geçen *lehv* kelimesi de bir yoruma göre Hz. Peygamber döneminde ticaret kervanının geldiğini haber vermek üzere çalınması mutad olan kös, def, dümbelek gibi bir çalgı aleti anlamında kullanılmıştır.¹¹ Ebü’l-Bekâ’nın (ö. 1095/1684) *el-Külliyât*’ındaki bir dizi tanıma göre *lehv*, özünde güzel olmayan bir şey için çaba sarfetmek, *laib* nahos olan şeylerde mutluluk aramaktır. *Lehv* dünya lezzetlerinden faydalanmak, *laib* abesle iştiğal etmektir. *Lehv* ciddiyetten ciddiyetsizliğe (*hezl*) meyletmek, *laib* faydasız şeyler uğruna faydalı şeyleri terk etmektir. *Lehv* haktan sapmak, *laib* bâtila yönelmektir.¹²

Kur’an’da dünyevî hayatın oyun ve eğlenceden ibaret olduğuna vurgu yapılması, esas itibariyle vahiy dönemindeki Arap toplumunda dünyanın yegane hayat ve hakikat alanı olarak görülmesi ve buna bağlı olarak kolektif bilinçte bu hayattan maksimum haz alma ya da dünyevî imkanlardan azami çıkar sağlama isteğinin hüküm sürmesiyle irtibatlıdır. Nitekim anılan toplumun kültüründe müzik, raks, fuhuş, içki ve kumarın -tıpkı günümüz Türkiye’sine damgasını vuran sakil yaşantı tarzındaki gibi- çok yaygın olduğu bilinmektedir.

8 Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevi’t-Temyîz*, c. IV, s. 41.

9 Bk. Ebü’l-Kâsım Râğıb el-İsfâhânî, *el-Müfredât fî Çarîbi’l-Kur’ân*, İstanbul 1986, s. 680.

10 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, Beyrut 1990, c. XXIX, s. 234.

11 Yazır, *Hak Dini*, c. VII, s. 4992.

12 Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 499.

Dünyevî olan her şeyin hem değersiz hem de gelip geçici olduğu, birçok âyette “metâ” kelimesiyle belirtilmiştir. Tefsirlerde metâ, “kendisinden bir şekilde faydalanılan ve faydası kalıcı olmayan her şey” diye tarif edilmiş; ayrıca kelimenin eğlence, eğlenme ve hoş vakit geçirme anlamına geldiği de söylenmiştir.¹³ Dünyevî metâ ve/veya imkanların gelip geçiciliği bazı âyetlerde de “araz” diye nitelendirilmiştir.¹⁴ Müslümanların birkaç kuruşluk dünya menfaati için faziletten ödün vermemeleri ve Allah katındaki ödülü gözden çıkarmaları gerektiğine dikkat çeken bu âyetlerdeki araz kelimesi, “sebat ve sürekliliği bulunmayan şey” anlamına gelir. Araz, kelim literatüründe de istiâre yoluyla, “renk ve tat gibi daimî olmayan ve özsel varlığı bulunmayan şey” diye tarif edilir.¹⁵

Dünyanın metâ Nisâ 4/77. âyette “az” (*metâu'd-dünyâ kalil*) diye nitelendirilmiş ve bu âlemdeki keyfin çok kısa ömürlü olduğuna ilişkin bu nitelemenin ardından, Allah’a saygıda kusur etmeyen kullar (müttakîler) için en iyi yurdun âhiret olduğu bildirilmiştir. Tevbe 9/38. âyette ise dünyevî hayattaki metâm âhirettekine göre çok az olduğu belirtilmiştir. Dünya denen bu hayatın çok az ve çok kısa ömürlü metâları, Âl-i İmrân 3/14. âyette kadınlar, erkek çocuklar, altın, gümüş, soylu ve salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler şeklinde sıralanmıştır. Bu âyette anılanlardan bir kısmının ortaçağ tarım toplumu insanının arzu ve isteklerine hitap ettiği müsellemidir. Ancak burada birer örnek kabilinden zikredilen metâların kısmen yerel ve tarihsel nitelik arzemesi gâyet tabii olup bunların yerine modern metâları ikame etmek de pekala mümkündür.¹⁶ Zira karşı cinse duyulan ilgi (kadın), soyunun devam etmesi arzusu (erkek evlat), sermaye sahibi olma isteği (altın ve gümüş) gibi hususlar zamana ve mekana göre değişkenlik arzetmeyen cibillî vasıflardır.¹⁷ Fakat sonuçta hepsi birer gelip geçici ve aldatici menfaatten ibarettir. Çünkü Kur’an’a göre dünyevî hayat bizatihi aldatici bir metâdır (*ve-me'l-hayâtü'd-dünyâ illâ metâu'l-ğurûr*).¹⁸

Elmalılı'nın çok güzel ifadesiyle, dünya denilen o fâni hayat, müşterisini aldatan metâ gurûrdan başka hiçbir şey değildir. Serap gibi parıldar, bulut gibi geçer gider. Metâ satılık kumaş ve kullanacak âlât ve edevât veya gerek alât-ü

13 Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, c. IV, s. 192; Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevî't-Temyîz*, c. IV, ss. 477-479; Yazır, *Hak Dini*, c. II, s. 1246.

14 Nisâ 4/94; Nur 24/33.

15 Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 495; Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevî't-Temyîz*, c. IV, s. 46.

16 İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevîleşme”, *İslâmiyât*, c. IV (2001), sayı 3, ss. 41-42.

17 Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İ. Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, Ankara 2003, c. I, ss. 371-372.

18 Âl-i İmrân 3/185.

edevât, gerek emval ve gerek saire ale'l-ıtlak medarı intifa olan az çok lüzumlu şey manâlarına gelir ki lisanımızda matah dediğimiz zaman bu üçüncü manâyı kastederiz. Gurur (*ğurûr*) aldanmak demek olduğu gibi *ğarrın* cem'i olarak aldatıcılar demek de olabilir. Metâ-ı gurûr müşteriyi kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan metâ demektir. İşte dünya hayatı budur. Bunun müşterisi olanlar, bütün nazar ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse burada görülecek zannedenler aldanmış olurlar.¹⁹

Fahreddîn er-Râzî de Âl-i İmrân 3/185. âyetin tefsirinde, "Dünyanın aldatıcılığı ve fesadı birkaç çeşittir" der ve ardından şunları ekler: Evvela, ömür çok kısadır. Bu yüzden insan dünyadaki tüm arzu ve isteklerini gerçekleştirmiş olsa bile bir gün bu dünyadan göçecek olması sebebiyle kaygı ve kederi sevincinden daha fazladır. İnsan dünyevî isteklerine ne kadar nâil olursa dünyevîleşme arzusu da o kadar artar. Dünyevî hırs ve arzu arttıkça huzursuzluk da artar. Yine insan dünyada elde ettiği geniş maddî imkanların cazibesine kapıldıkça âhiretteki büyük mutluluktan mahrum kalır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü dünya aldatıcı bir metâdır.²⁰

Kuşkusuz, bu hayatta bize verilen her şey bir metâdır;²¹ fakat bu metâların rağbet edilmeye müstehak bir değeri yoktur. Metâ kelimesiyle aynı kökten türetilen fiilin birkaç âyette inkârcıların dünyevî yaşamlarını tasvir ve takbih edici bir bağlamda kullanılmış olması da²² bu gerçeğe işaret eder. Kur'an'a göre dünya hayatı aynı zamanda bir ziynettir (süs). Ancak süs ve süslenmeden elde edilmek istenen şey, çirkin olanı güzelleştirmek, noksanı tamamlamaktır. Oysa ârızî olan bir şeyin zâtî olana mukavemet gösteremeyeceği çok iyi bilinmektedir. Ayrıca dünya fâni ve fâsit olduğuna göre insanın ondaki mefsedetleri izale etmeye takat yetirmesi de muhaldir.²³ Bu sebepledir ki Allah bize, "Sakın ha, dünya denen bu hayat sizi aldatmasın!"²⁴ diye ikazda bulunmuştur.

Dünya ve dünyevî hayatın çok kısa ömürlü cazibesi kimi zaman da mesellerle anlatılmıştır. Yûnus suresi 10/24. âyete göre bu dünyadaki hayat tıpkı şu oluş ve bozuluşa benzer: Gökten yağmur iner ve bu yağmur suyunu insanlar ve hayvanlara besin sağlayan bitkiler emer. Derken, yeryüzü göz alıcı görkemine kavuşup adeta telli duvaklı bir gelin gibi süslenir. Bu sırada insanoğlu yeryü-

19 Yazır, *Hak Dini*, c. II, s. 1246.

20 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. IX, s. 132.

21 Kasas 28/60.

22 Bk. İbrahim 14/30; Nahl 16/75; Hicr 15/3; Rûm 30/34; Zümer 39/8; Muhammed 47/12.

23 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XXIX, s. 234.

24 Lokman 31/33; Fâtır 35/5.

zünün bu güzelliğine gerçekten malik olacağını zanneder; fakat bir gece vakti yahut gün ortasında ilâhî hüküm vâki olur ve böylece yeryüzünün daha dünkü muhteşem güzelliği sanki hiç mevcut olmamışçasına yok olup gider.

Ölüm ötesine müteallik bir hedef ve beklenti içermeyen dünyevî hayatın beyhude oluşu Kehf suresi 18/45. âyette de şöyle betimlenmiştir: “[Ey Peygamber!] Onlara dünya hayatının tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten yağdırdığımız bir su -ki- yeryüzündeki bitkiler onu emerek zengin bir çeşitlilik içinde boy verip yeşerir. Derken, bütün bu canlılık rüzgarın savurduğu çerçöp hâline gelir.”²⁵

Evet, bu iki âyetteki edebî tasvirlerde de çok güzel ifade edildiği gibi dünya hayatı ilk bakışta insanı cezbeden bir ziynet görünümündedir. Kur'an'a göre dünya hayatının en çarpıcı iki ziyneti mal-mülk ve erkek evlattır.²⁶ Ancak bu iki ziynetin birer fitne, yani risk oranı epeyce yüksek bir imtihan vesilesi olduğu unutulmamalıdır. Çünkü dünyevî olana karşı aşırı istek ve eğilim, kişinin ailesine yönelik koruma ve kayırma duygusu bazen insanı haddi aşmaya, dolayısıyla ilâhî mesajda açıkça ortaya konan mânevî ve ahlâkî değerlere kayıtsız kalmaya sevk eder. İşte bu yüzden Allah, “Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir” (sınama ve ayartma vesilesidir) demiştir.²⁷

Bu arada Allah, dönemin epeyce gelişmiş bir ticaret kenti olan Mekke'deki aşırı dünyevîleşmeye atfen mal biriktirmeyi de çok ağır bir dille tenkit etmiştir. Diğer taraftan maddî zenginlik ve serveti ilâhî bir lütuf olarak tavsif etmiştir. Buradaki iki farklı beyan çelişki olarak görülmemelidir. Zira Kur'an'ın mal ve servet konusundaki eleştirisi, bunun kötüye kullanılmasına ve dolayısıyla insanın daha yüksek ahlâkî değerlere sahip olmasını engelleme riskine matuftur. Kötüye kullanılan servet dünyanın âdi bir parçası olup sahibini de âdileştirir. Kaldı ki Kur'an'a göre servetin tümü kazanana ait değildir. Bilakis onda yoksulların ve yoksunların hakkı vardır.²⁸ Dolayısıyla yoksulluk denizinde bolluk adaları oluşmamalıdır.

Bize bu hayatta sunulmuş olan her şey birer dünyevî meta ve süs olmakla birlikte Allah katındaki ödül hem daha hayırlı hem de daha kalıcıdır.²⁹ Bu nedenle dünya hayatının kısa ömürlü ziynetlerine tamah etmemek ve kimi inkârcılara sınanma vesilesi olarak bahşedilen maddî imkan ve güzelliklere göz

25 Benzer bir mesel için ayrıca bk. Hadîd 57/20.

26 Kehf 18/46.

27 Enfal 8/28; Teğâbün 64/15.

28 Zâriyât 51/19.

29 Kasas 28/60.

dikmemek gerekir.³⁰ Aksi halde dünyanın cazibesine kapılmak ve dolayısıyla hakikatten sapmak işten bile değildir. Çünkü ilâhî beyana göre inkârcılar dünyaya uğruna âhireti feda etmişler, hayatı oyun ve eğlenceden ibaret gördükleri için dünyanın cazibesine kapılıp aldanmışlardır.³¹

Bu durum Kur'an'da, "Dünya hayatı inkârcılar için cazip kılındı" diye ifade edilmiştir.³² Buradaki "cazip kılındı" (*züyyine*) ibaresi Mutezili müfessir Ebû Müslim el-İsfahânî'ye (ö. 322/944) göre inkârcıların dünyevî hayatı kendi gözlerinde/gönüllerinde çekici kılması şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Araplar, kendilerinden uzaklaşan kimseye, *eyne yezhebü bik* (o seni nereye götürüyor) derler; fakat onlar bu ifadeyle, söz konusu kişinin yanında onu götüren bir başka kişinin bulunduğunu kastetmezler. Kur'an'daki, "Onlar [hakikatten] nasıl da döndürülüyorlar?!" (Tevbe 9/30), ve "Onlar nasıl da [hakikatten] çevriliyorlar?!" (Mü'min 40/69) gibi ifadeler de benzer bir anlam örgüsüne sahiptir. Allah bu gerçeği, "Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın!" (Münâfikûn 63/9) âyetiyle de beyan etmiştir. Zira mallar ve çocuklar, Allah'ı anmaktan alıkoyma hususunda vesile konumunda buldukları için fiil onlara nisbet edilmiştir.³³

İsfahânî'nin bu görüşüne biz de katılıyoruz. Çünkü insan, hür iradesi sebebiyle ilâhî teklife muhataptır. Bu itibarla, yapıp ettiklerini hür iradeyle gerçekleştirmeyen insanın mükellef kılınıp hesaba çekilmesi Allah'ın adaletine aykırıdır. Öyleyse dünya hayatını cazip kılma fiilinin gerçek öznesi, Allah veya başka bir gaybî faktör değil, hakikati inkâr seçeneğini işaretleyen insanın biza-tihi kendisidir. İnkârcı insanın böyle bir tercihte bulunması, yani dünyevî hayatı kendi gözünde cazip kılması, ilk bakışta fitrî bir eğilim gibi görülebilir. Çünkü dünyada yaşamayı istemek, her insanın doğasında mevcuttur. Nitekim insan ölümünden sonra hiçbir kötü durumla karşılaşmayacağından emin olsa dahi yine de yaşamayı ister. Bunun en temel sebebi, ölümün yüzünün her hâlükarda soğuk olmasıdır. İnsanoğlunun tarih boyunca bir türlü evcilleştiremediği ölümün soğuk ve asık suratıyla tanışmaktan ürküntü duyulduğundan olsa gerek, âhiret azığını en güzelinden tedarik etmiş kullar bile Allah'tan uzun ömür isterler. Kısaca, yaşamayı istemek fitrî bir duygudur; öyleyse dünya hayatının cazip kılınması selim fitrata kodlanmış olan yaşama arzusunun değil, insanın irâdî-ihtiyârî olarak kendini dünyaya ve dünyevî olana mahkum kılmasını ifade eder.

30 Hicr 15/88; Kehf 18/28; Tâ-hâ 20/131.

31 Bakara 2/86; En'âm 6/70; A'râf 7/51.

32 Bakara 2/212.

33 Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, neşr.: Adnan Zerzûr, Kahire 1969, s. 122.

Vahiy-Olgı Bağlamında Dünyanın Zemmediliş Sebebi

Kur'an'da, hemen şimdi kazanıp şimdi harcama arzusunu kınama bağlamında *âcile* kelimesiyle de ifade edilen dünya ve dünyevî hayatın³⁴ birçok âyette zemmedilmesinin aslî sebebini anlamak için, vahyin nüzûlüne tanıklık eden Arapların dünya ve âhiret telakkileri hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Vahiy dönemindeki Arap kültürüyle ilgili bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla müşrik Arapların insan ve dünyanın fânî oluşuna dair hiçbir şüphesi yoktur. Ancak burada söz konusu olan fânîlik, dünyadaki son nefesin ardından beşerî varlığın tamamen yok olması, yahut ecel şerbetini içen insanın ademiyet ülkesine uğurlanması anlamına gelir. Ölüm insanın varlık tecrübesindeki son durak olduğu için dünya biricik gerçektir; dolayısıyla bu hayatın ardına sarkan eskatolojik bir beklentiden söz etmek abestir. Müşrik Araplardaki bu inanış Kur'an'da şöyle ifadelendirilmiştir: “[Âhiretin gerçekliğine inanmayan Araplar] dediler ki: Hayat bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. [Biz burada] yaşar ve ölürüz. Bizi yokluğa sevk eden güç zamandan (*dehr*) başkası değildir.” (*ve-qâlû mâhiye illâ hayâtüne'd-dünyâ nemûtü ve nahyâ ve-mâ yühlikünâ ille'd-dehr*).³⁵

Müşriklerin, “[Biz burada] yaşar ve ölürüz. Bizi yokluğa sevk eden güç, zamandan (*dehr*) başkası değildir” iddiasındaki temel vurgu şudur: İnsanı mutlak yok oluşa sürükleyen yegane faktör zamanın akıp gitmesidir. Tabiatıyla ölüm, bütün mevcudâtı kudret elinde tutan Allah'ın emri ve/veya izni dahilinde gerçekleşen bir hâdise değil, *dehr*/zaman denen kozmik gücün insan bedenini eskitmesi ve buna bağlı olarak biyolojik hayatîyetin sona ermesidir.³⁶ Kadîm câhiliyeden tevarüs edilen bu düşünce En'âm 6/29 ve Mü'minûn 23/37. âyetlerde de şöyle betimlenmiştir: “Onlar dediler ki: Hayat bu dünyadaki yaşantımızdan ibarettir. Biz tekrar diriltilecek değiliz”; “Hayat [şu anki] dünya hayatımızdan ibarettir. [Burada] yaşar ve ölürüz. Biz [öldükten sonra] diriltilecek değiliz.”

Bu beyanlar Kur'an'ın nüzûlüne tanıklık eden Araplar arasında hem pesimist hem de materyalist bir dünya görüşünün hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. Esasen bu görüşün temelinde maddî varlık âleminden bağımsız olarak düşünülmeyen “*dehr*”in, insan ve onun yaşantısı üzerinde son derece güçlü bir etkiye sahip olduğu inancı mevcuttur. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153), “Muattilatü'l-Arab” başlığı altında Araplardan bir kısmının yaratıcının varlığı-

34 Dünyayı ve dünyevî hayatı niteleyen *ûlâ* ve *âcile* kelimeleri için bk. İsrâ 17/18, Kasas 28/70, Necm 53/25, Kıyâme 75/20, İnsan 76/27, Nâziât 79/25, Leyl 92/13, Duhâ 93/4.

35 Câsiye 45/24.

36 Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut 1977, c. III, s. 512.

nı ve ölüm sonrası hayatın gerçekliğini inkâr ettiklerini, diğer bir kısmının ise Allah'ın varlığını ve ilk yaratılışı kabul etmekle birlikte tekrar dirilişe inanmadıklarını belirtmiştir. İlk grupta yer alanlar hayatı tabiata, ölüm ve yok oluşu da dehrin gücüne bağlamışlardır. Buna göre insana vücut verip yaşatan güç tabiat, yok oluşa sürükleyen güç ise zamandır (*dehr*).³⁷

Câhiliye devrindeki Arapların düşünce sistemlerinde dünya hayatındaki en temel mesele ölüm olduğu için, bu sistemde yaratılış ve dünyaya geliş üzerinde pek durulmamıştır. Bu yüzden insanoğlu dünyaya gözlerini açtıktan sonra kendisini yaratan aşkın varlıkla ilişkisini kesmiş ve kendi varlığını, Izutsu'nun deyişiyle, güçlü ve diktatör bir patronun hizmetine vermiştir. "Dehr" denen bu diktatör patronun saltanatı insanın son nefesine kadar sürer. Ölüm, insanın hayat boyu zulmü altında inlediği bu zalim diktatörün son darbesidir.³⁸ Başka bir ifadeyle, ölüm dehrden kaynaklanan bir talihsizlik ve insan iradesinin en büyük yenilgisidir. Bunun içindir ki dehr, câhiliye devrine ait şiirlerde genellikle merhametsiz ve soğukkanlı bir diktatör, sivri dişlerini acımasızca insana geçiren vahşi bir canavar gibi tasvir edilmiştir. Mesela İyâs b. el-Erat'ın bir beytinde, "Dehr kanca gibi dişlerini batırmak için bekliyor." şeklinde bir ifadeye yer verilmiş; muhadram şair Cureybe b. Eşyem ise bir dizesinde, "Kötülük zamanında dehr seni kötü dişleriyle ısırduğunda sen de onu ısır." demiştir.³⁹

Bu ve benzeri içerikteki beyitlerin de tanıklık ettiği üzere İslam öncesi dönemdeki dünya ve hayat görüşü, özünde karanlık ve esrarengiz bir düşünce taşır ve bu düşünce bireyi beşikten mezara kadar ezer. İşte bu noktada "dehr" her şeyi mahveden, bütün bir hayat boyunca insanı her türlü acı, ıstırap, felaket ve sefaletle duçar kılan tahripkar bir güç olarak tasavvur edilmiş ve dehrin tahripkarlığı, talihin beklenmedik ters olaylarını ifade etmek için kullanılan *surûfu'd-dehr*, *havâdis* veya *hadesânu'd-dehr*, *raybu'd-dehr*, *yedü'd-dehr*, *benâtü'd-dehr* gibi muhtelif kelime ve terkiplerle dile getirilmiştir.⁴⁰

Bu bağlamda Izutsu, Câsiye 45/24. âyette özetlenen dehr telakkisinin, sadece pesimist ve materyalist değil, aynı zamanda nihilist bir karaktere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nihilizmin Mekkeliler arasındaki tezahürü, dünyada refah içinde yaşama arzusu olarak kendini göstermiştir.⁴¹ Çünkü "dünya

37 Ebü'l-Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1967, c. II, s. 235.

38 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, İstanbul, ts., s. 157.

39 Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 159.

40 Dehr inancı hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "Kur'an'da ve İslam Öncesi Arap Düşüncesinde Dehr Kavramı", *OMÜİFD*, Samsun 2003, sayı: 16, ss. 251-269.

41 Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 113.

hayatından ötesi yoktur" şeklindeki inanç, Arapları ister istemez "dem bu demdir" düşüncesiyle, tıpkı şair Nedim'in "Gülelim, oynayalım kâm alalım dünyadan" mısraında dile gelen bir hayat tarzına sevk etmiştir. Şehvî arzu ve isteklere son derece cömert davranıldığı, dünyevî imkanların adeta yağmalandığı bu hayat tarzı en çarpıcı biçimde Muallaka-i Seb'a (Yedi Askı) şiirlerinde tasvir edilmiştir. Mesela Tarafe b. el-Abd şöyle demiştir:

Ey, savaşa girdim ve sevk-sefa sürdürdüm diye beni kınayan kişi,
[Eğer ben bunları yapmazsam] sen beni ebedileştirebilir misin?
Eğer ölümümü engelleyemiyorsan bırak beni;
Elimde avucumda ne varsa onu[na zevk sefa sürerek] karşılayayım ölümümü.⁴²

Dünyevî hayatın kalımsız (fâni) oluşu hususunda Kur'an ve İslam öncesi Arap düşüncesi müttefiktir. Keza bu hayatın -ama sırf bu hayatın- yalan olduğu gerçeğine bağlı bir kötümserlik hem Kur'an'da hem de İslam öncesi Arap şiirinde mevcuttur.⁴³ Nitekim câhiliye dönemindeki büyük Arap şairlerinde, dünyevî hayatın beyhude oluşundan kaynaklanan hüsrân duygusunu haykırmanın önemli temalardan biri olduğu görülür. Mesela, "Her ümidi gerçek olan kim geldi ki dünyaya?", "Güzel olan her şey elden çıkar, ganimet toplayanlar [bir gün gelir] ganimet olur", "İnsan yaşadıkça nefis aldatır, hayat uzadıkça bela çoğalır"; Hayatı her gün azalmakta olan bir hazine gibi görüyorum. Doğrusu, günlerin ve zamanın azalttığı her şey tükenmeye mahkumdur", "Bıkıp usandırdım hayatın sıkıntılarından, elbette usanır seksen yıl yaşayan..." gibi dizeler,⁴⁴ hayatın fâni ve beyhude oluşunu acz içinde ifade etmenin çok güzel örnekleridir.

Dünya hayatının geçiciliği Kur'an'daki pek çok âyette de belirtilmektedir. Ancak Kur'an, müşrik ve materyalist Arapların aksine her şeyin burada başlayıp burada bittiği inancını çok kesin bir dille reddetmenin yanında temel bir öğreti olarak vazettiği âhîret inancıyla insanın sonsuzluk hasretini dindirmekte ve böylece ölümden sonrasını yok saymaktan kaynaklanan umutsuz derdine deva sunmaktadır. Çünkü öteki âlemin mevcudiyetine inanıldığı takdirde fâni

42 Bk. *Yedi Askı*, çev.: Nurettin Ceviz ve diğerleri, Ankara 2004, ss. 47-48.

43 İzutsu'ya göre dünya ve dünyevî hayata alçak bir şey gözüyle bakmak, ancak öteki âlemin değerli ve önemli olduğu düşüncesinin mevcut olduğu bir muhitte mümkündür. Böyle bir düşünce İslam öncesi putperest Araplara ait olamaz. O halde bu dünyayı süflî addetmek, başka bir inanç sistemine aittir. Bu sistem ise galip ihtimalle dönemin Arap yarımadasındaki Hıristiyanlara aittir. Yani Arapların gerek dünyevî hayatı beyhude addedişleri ve gerekse Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın şiirlerindeki uhrevî temaların mevcudiyeti, Yahudi ve Hıristiyan kültürlerinin etkisidir. İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 107.

44 Bk. Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev.: Selâhattin Ayaz, İstanbul 1997, s. 77; *Yedi Askı*, ss. 48, 62.

hayatın insanı kahretmesi söz konusu değildir. Buna karşılık, duyularla algılanan âlemden ötesine inanmayan dehrî Araçlar için sonluluk çok korkunç ve çözümsüz bir sorundur. Bu yüzden onlar sorunu dünyevîleşme tercihiyle halletmeye çalışmıştır. İşte Kur'an böyle bir topluma hitaben, dünyevîleşme yönündeki aşırılığı törpüleyip onları manevî değerlere yöneltmek için âhirete inanmayı temel şart olarak koşmuş ve bu inancı benimsetmek için dünyayı zemmetmiştir.⁴⁵

Dünya-Âhiret Arasındaki Denge veya Dengesizlik

Dünya, her zaman mukabilini çağrıştıran erkek-dişi, karı-koca gibi ikiz kelimeler grubuna dahildir. Dünyanın Kur'an'daki ikizi ise âhirettir. Nitekim birçok âyette bu iki kelime bir arada zikredilir; ayrı olarak zikredildiklerinde ise mukabilini çağrıştıracak bir ifade serdedilir.⁴⁶ Diğer taraftan Kur'an'da dünya ile âhiret arasında daima bir tenâzur (simetri) oluşturulduğu dikkat çeker. Ancak bu durum şimdiki hayattan büsbütün vazgeçmek gerektiğine işaret etmez. Bilakis âhiret için gerekli olan salih amelleri aksatmayan dünya hayatı ilâhî bir armağandır. Nitekim Kur'an'da dünyadaki her şeyin insanoğlu için yaratıldığı bildirilmiştir;⁴⁷ ayrıca Müslümanların, "Rabbimiz bize dünyada da âhirette de iyilik/güzellik ver."⁴⁸ diye dua etmeleri salık verilmiştir.

Bu dua, İslam'ın dünya ve âhiret arasında kurduğu varsayılan dengenin Kur'an'daki delili olarak gösterilmektedir. Eğer söz konusu "denge" den, İslam'ın ne Yahudilikteki gibi aşırı dünyevîleşmeye ve ne de mevcut İncillerdeki gibi uhrevîleşmeye/ruhbanlaşmaya izin vermediği kastediliyorsa buna hiçbir itirazımız yok. Şâyet söz konusu dengenin dünya ile âhiret arasında bir kıymet muvazenesi anlamına geldiği söylenmek isteniyorsa buna itirazımız var.

Evet, mümince yaşamak kaydıyla biyolojik hayatın meşru bir nimet olduğu müsellemdir. Fakat bu hayatın nimet olması, dünya ve âhiret arasında bir kıymet dengesi bulunduğu anlamına gelmez. Çünkü bu iki hayat tarzı arasında dengeden söz edebilmek için, evvela bunların sahip oldukları imkan ve yaşam kalitesi bakımından birbirine denk veya yakın değerde olması gerekir. Oysa Kur'an'da bildirildiğine göre âhiret mutlak surette dünyadan çok daha hayırlıdır.⁴⁹ Çünkü dünya hayatı bir oyun eğlence, bir süs ve öğünü, geçici bir fayda-

45 İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, ss. 75-77.

46 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 106.

47 Bakara 2/29.

48 Bakara 2/201.

49 Âl-i İmrân 3/77.

lanış ve hatta aldanış vesilesi iken âhiret kalıcı ve gerçek hayat yurduudur. Huzur, sükun ve kesintisiz mutluluk âlemidir.⁵⁰ Dolayısıyla uhrevî nimet (sevâb) dünyevî nimetten daha kalitelidir. Bu yüzden geçici ve süreksiz olan bir hayat, sürekli olan âhirete tercih edilmemelidir. “Önce dünya” diyenler, dünya karşılığında âhireti satmakla yanlış yapmışlardır. Çünkü bu alış-verişte değerli ve çok olan âhirete mukabil değersiz ve az olan dünya satın alınmış ve fakat bu zümrenin yapıp ettikleri işler kendilerine dünyada ve âhirette hiçbir fayda sağlamamıştır. Buna karşılık âhiretlerini kazanmak için dünyalarını satanlar -ki bunların en güzel örneği şehitlerdir- övgüye mazhar olmuşlardır.⁵¹

Başta da belirtildiği gibi dünya hayatı Kur'an'da genellikle âhiret hayatı ile birlikte anılmış, çok kere ikisi arasında karşılaştırma yapılarak âhiret hayatının mutlak üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda özellikle şu hususlara dikkat çekilmiştir: Dünya hayatı geçici ve önemsiz, âhiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir.⁵² Dünya hayatı yağmurla bitip yeşeren ve fakat bir süre sonra âfetle yok olup giden bitkiler gibidir.⁵³ Buna rağmen insanoğlu dünyanın gelip geçici imkanlarına sahip olmayı ister; Allah ise âhiret onların olsun ister.⁵⁴ Dünya uğruna âhiret feda edilmemeli, bu uğurda dünyaya rıza gösterilmemelidir.⁵⁵ Çünkü Allah'a kavuşmayı istememek ile dünya hayatına rıza göstermek aynı şeydir.⁵⁶ Ayrıca dünyanın metâi âhirete nisbetle çok az ve kalımsızdır. Buna mukabil Allah katındaki uhrevî sevap hem çok daha güzel hem de dâimîdir.⁵⁷

İşte bütün bu sebeplerden ötürü Allah, dünya ve âhiret arasında tercih söz konusu olduğunda mutlaka âhiret hayatının tercih edilmesini istemiş, aksi yöndeki tercih sahiplerini ise şiddetle tenkit etmiştir. Nitekim “Rabbimiz bize dünyada da âhirette de iyilik/güzellik ver.” duasını içeren Bakara 2/201. âyetten önce de, kimi insanların “Rabbimiz! Bize [vereceğini] bu dünyada ver” diye dua ettikleri ve bu yüzden uhrevî nimetten mahrum kaldıkları bildirilmiştir. Buradaki istek kipi, tam anlamıyla bir sekülerleşmeye işaret etmekte, dolayısıyla hem dünyada hem de âhirette hasene, yani iki cihanda sağlık, afiyet, mutluluk, ilim, iman ve irfan istenmesini tavsiye eden bir sonraki âyet ise müminlerin böyle bir duruma düşmemeleri gerektiğine dair bir ikaz içermektedir. Kısaca,

50 Ankebût 29/64, Mümin 40/39, Hadîd 57/20.

51 Bakara 2/86, 90, 217; Âl-i İmrân 3/22; Nisa 4/74.

52 Nisa 4/77; Tevbe 9/38; Ra'd 13/26; Ankebût 29/64; Mümin 40/39; A'lâ 87/16; Duha 93/4.

53 Yunus 10/24; Kehf 18/45.

54 Enfâl 8/67

55 Tevbe 9/38.

56 Yunus 10/7.

57 Âl-i İmrân 3/148;Tevbe 9/38; Rad 13/26; Kasas 28/60.

Bakara 2/201. âyetten dünya ile âhiret arasında denge kurulduğu anlamı çıkmadığı gibi, Kur'an'ın değer terazisinde de âhiret mutlak surette dünyadan ağır basmaktadır.

Hz. Peygamber'in ve Sahabenin Gözünde Dünya

Kur'an'da Hz. Peygamber'e dünya nimetlerine gözünü dikmemesi ve bu nimetlerden mahrum oluşuna hayıflanmaması gerektiği belirtilmiş; ayrıca âhiretin onun -ve dolayısıyla tüm müminler- için dünyadan mutlak surette hayırlı olduğu bildirilmiştir.⁵⁸ Diğer taraftan ezvâc-ı tâhiratın daha rahat ve konforlu yaşamla ilgili bazı istekleri bir tür dünyevîleşme addedildiği için, "Ey Peygamber! Eşlerine söyle: Eğer siz bu dünya hayatını ve onun câzibesini istiyorsanız, gelin size istediğinizi vereyim ve [sonra da] sizi güzelce kendi yaşamınızla baş başa bırakayım. Yok eğer Allah'ı, elçisini ve âhiret hayatının [güzelliklerini] istiyorsanız, [bilin ki] Allah, içinizden güzel işler yapanlar için büyük bir ödül hazırlamıştır."⁵⁹ şeklinde bir ilâhî ikaz gelmiştir.

Muhammed Esed'in açıklamasına göre bu âyetin nâzil olduğu dönemde Hayber'in tarıma elverişli toprakları müslümanlarca fethedilmiş ve bu sayede İslam toplumu kısmen daha rahat ve refah bir yaşam imkanına kavuşmuştu. Fakat toplumun büyük bölümünün hayatına yansıyan bu rahatlık Hz. Peygamber'in evine pek yansımamıştı. Hz. Peygamber, her zaman olduğu gibi kendisi ve ailesinin en sade hayatı sürdürmeleri için gerekli olan asgari ihtiyaçlardan fazlasına izin vermiyordu. Ama değişen şartlar karşısında eşlerinin, önceki müslüman hanımların yaşadığı görece rahatlıktan pay almak istemeleri de normaldi. Fakat Hz. Peygamber'in onların bu taleplerine rıza göstermesi, onun bütün hayatı boyunca gözettiği prensibe, yani Allah'ın elçisinin ve ailesinin hayat standardının müminlerinkinden yüksek olmaması gerektiği ilkesine ters düşerdi.⁶⁰

İşte bu âhlâkî ilke uyarınca Hz. Peygamber hayatı boyunca tam bir zâhit olarak yaşadı ve ashabını da dünyevîleşme tehlikesine karşı sık sık uyardı. Örneğin, bir Cuma günü ashabın mescitte hutbe okuyan Hz. Peygamber'i bırakıp alışverişe koşmaları,⁶¹ Bahreyn'e gönderilen Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın cizye toplayıp Medine'ye döndüğünü haber alan sahabîlerin alışılmadık bir şekilde

58 Hicr 15/88; Tâ-hâ 20/131; Duhâ 93/4.

59 Ahzâb 33/28-29.

60 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, c. II, ss. 856-857 (29. not).

61 Cumâ 62/11.

sabah namazında mescid-i nebevîyi doldurmaları,⁶² Mekke'nin fethinden sonraki savaşlarda elde edilen ganimetlerin birtakım tartışmalara sebep olması gibi dünyevîleşme eğilimleri karşısında Hz. Peygamber, dünyanın Allah katında cılız bir oğlak leşi kadar bile değeri olmadığını ifade etme ihtiyacı duymuş,⁶³ kimi zaman da dünyanın ve paranın kölesi (*abdü'd-dünyâ ve'd-dirhem*) ve dünyaperest (*ebnâ-i dünyâ*) olunmaması için çevresindekileri uyarmıştır.⁶⁴ Gerçi Abdullah b. Ömer, Ebü'd-Derdâ ve Osman b. Ma'zûn gibi bazı sahabîlerin sürekli ibadetle meşgul olup kendilerini dünya nimetlerinden mahrum bırakma teşebbüslerine müsaade etmemiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in dünyaya bakışı son kertede daima menfî ve mesafeli olmuştur. Dünyaya yönelik ilgisini, bir ağacın gölgesinde biraz soluklandıktan sonra yoluna devam eden bir insanla örneklendiren Hz. Peygamber⁶⁵ çok kere de dünyayı zemmetmiştir:

Dünya müminin zindanı/cehennemi, kafirin cennetidir.⁶⁶
Dünya ve içindekiler melundur.⁶⁷
Dünya Allah katında [şu] oğlak leşinden daha değersizdir.⁶⁸
Dünyanın Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı, kâfire ondan bir damla [su] bile içmezdi.⁶⁹

Hadiste sübut kriterleri baz alındığında bu rivâyetlerden bir kısmının zayıf veya mevzu olduğuna ilişkin bir hükme ulaşılabılır. Fakat böyle bir hükme ulaşmak dahi Hz. Peygamber'in dünyaya birazcık olsun sıcak baktığı yönünde bir fikre kâil olmamıza imkan vermez. Çünkü Hz. Peygamber'in yaşadığı hayatın tam anlamıyla bir zühd hayatı olduğu, bizi birkaç rivâyetin şehadet ve delaletine muhtaç kılmayacak kadar aşikar bir hakikattir.

Kur'an'ın dünya hakkındaki beyanlarını zâhidâne hayatıyla tefsir eden Hz. Peygamber, irade ve tavır cihetiyle bu süflî hayatın kıyısında kalmak ve dünyaya karşı mesafe bilincini zinde tutmak için Müslümanlara dünyada bir garip yolcu gibi olunması tavsiyesinde bulunmuş; ayrıca dünyada zâhidane yaşamakla Allah'ın rızasına nail olmak arasında bağ kurmuştur.⁷⁰ Öte yandan, "Uhud dağı kadar altınım olsa üç günden fazla saklamazdım" demiştir. Dahası, özellikle Medine devrinde ekmek ve aş bulma imkanına pekâla sahip olduğu

62 Buhârî, "Cizye" 1; Müslim, "Zühd" 6.

63 Müslim, "Zühd" 2.

64 Buhârî, "Cihâd" 70, "Rikâk" 4, 10; İbn Mâce, "Zühd" 8.

65 Tirmizî, "Zühd", nr. 2377.

66 Müslim, "Zühd" 1; Tirmizî, "Zühd" 16; İbn Mâce, "Zühd" 3; İbn Hanbel, II. 197, 323, 389, 485.

67 Tirmizî, "Zühd" 14; İbn Mâce, "Zühd" 3.

68 Müslim, "Zühd" 3; İbn Mâce, "Zühd" 3.

69 Tirmizî, "Zühd" 13; İbn Mâce, "Zühd" 3.

70 İbn Mâce, "Zühd" 3.

halde hayatı boyunca peş peşe iki gün arpa ekmeği ile karnını doyurmamış ve hatta kimi zaman bir ay boyunca evinde tencere kaynatmamış olmakla dünyevî ilgisinin ne düzeyde olduğunu fiilen göstermiştir.⁷¹

Hz. Peygamber'in dünyaya yönelik bu mesafeli tavrı, başta râşid halifeler olmak üzere sahabe neslinde de makes bulmuştur. Sahabe arasında bazı dünyevîleşme eğilimlerinden söz etmek mümkün olmakla birlikte -ki bunların bir kısmı Kur'an'a da yansımıştır- ilk nesil Müslümanlar vahyin bu konudaki mesajını doğru anlamış ve bu anlayışa uygun biçimde yaşamışlardır. Mesela, bir taraftan sahip olduğu iktidarın gücüyle Irak ve Suriye'ye ordular gönderen, Kisra ve Kayser'in elçileriyle müzakerelerde bulunan, Muaviye ve Hâlid b. Velîd gibi üst düzey yöneticileri hesaba çekmek üzere Medine'ye çağırarak, diğer taraftan da sadelik ve bu sadeliğe mütenasip bir tevazuun göstergesi olarak yamalı elbise giyen, eski sarık sarıp yıpranmış ayakkabı ile gezen Hz. Ömer,⁷² dünyaya bakış konusunda Hz. Peygamber'in sünnetine sadakatten hiç ödün vermeyen sahâbîlerden biridir. Yine çok küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber'in dizinin dibinde yetişen Hz. Ali efendimiz de bu konuda adeta bir prototiptir.⁷³ Nitekim onun *Nehcü'l-Belâğ'a* daki birçok sözü, mümin-dünya ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair birer düstur mesabesinde. İşte birkaç muhteşem örnek:

Ey Allah'ın kulları! Size tavsiyem şudur ki, sizi terk edecek olan bu dünyayı siz de terk edin/reddedin. Zira onun sizi terk etmesini istemeseniz de o sizi terk edip gidecektir. Siz yenilenmesini isteseniz dahi o sizin bedenlerinizi eskittecektir(...) Dünyanın görkem ve ihtişamı için birbirinizle yarışmayın. Onun

71 Buhârî, "E'ime" 1; Müslim, "Eşribe" 35, "Zühd" 20; İbn Mâce, "Zühd" 10. Hz. Peygamber'in zühd hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Erhan Yetik, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvası", *OMÜİFD*, Samsun 1993, sayı: 7, ss. 127-132.

72 Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978, c. IV, s. 506.

73 Hicrî 3. yüzyılın ünlü sûfilerinden Ebû Saîd el-Harrâz, râşid halifelerin Hz. Peygamber'den öğrendikleri asalet ve sadeliği muhafaza edişlerini şöyle dile getirmiştir: "Hz. Ebû Bekr (r.a.) halifelik makamına geldiğinde, bütün dünya ayaklarına geldi, ama o başını yukarı kaldırmadı, ya da büyüklük iddiasında bulunmadı; iğnelerle birbirine tutturduğu tek bir elbise giymeye devam etti. Bu yüzden 'iki iğneli adam' olarak tanındı. Yine dünyaya hükmeden Hz. Ömer b. Hattâb (r.a.), ekme ve zeytinyağı ile yaşadı; giysileri on yerinden yamalıydı, bazı yamalar derindendi. Halbuki Kisraların ve Sezar'ın hazineleri önüne açılmıştı. Hz. Osman'a (r.a.) gelince, görünüş ve giyim itibarıyla kölelerinden birisi gibiydi. Bir defasında omzunda çırpırlarla bahçelerinden birisinden çıkarken görüldüğü rivâyet edilir. Bunun nedeni sorulduğunda şöyle diyordu: 'Görmek istediğim ruhumun bunu reddedip reddetmeyeceği idi.' Hz. Ali (r.a.) hilafet makamına geldiğinde, dört dirheme bir kemer ve beş dirheme bir gömlek almıştı. Elbisesinin kolunu çok uzun bulup bir ayakkabı tamircisine gitti ve onun bıçağı ile gömleğin kolunu parmak ucu hizasından kesti. Halbuki dünyayı ikiye bölen de aynı adam idi". Ebû Saîd el-Harrâz, *Kitâbu's-Sıdk*, ss. 20-21. Nakleden: A. J. Arberry, *Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, çev.: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2004, s. 30.

ziynet ve nimetine aldanmayın. Derdinden ve mihnetinden de sızlanmayın. Zira onun izzet ve ihtişamı [bir gün gelir] hitâma erer; ziynet ve nimeti de yok olup gider. Keza derdi ve mihneti de bir gün sona erer. Çünkü dünyadaki her süre biter, oradaki her canlı bir gün göçüp gider. İmdi, size dünyadan uzak durmanızı salık veriyorum. Çünkü dünya görünüşte tatlıdır. Terü tazedir. Şehvî arzularla bezenmiştir. Tez elden sahip olunan ve fakat hemencecik zeval bulan zevkler yüzünden kendisini çok sevdirebilir. Tûl-i emellerle, aldaniş ve aldatışlarla müzeyyendir. Ne ki hiçbir sevincinin bekası yoktur. Sevinip gülen hiç kimse yoktur ki dünya onu sonradan ağlatmasın. Dünyanın hiçbir ikbâli (kucak açmak) yoktur ki ardında idbâr (sırt çevirmek) bulunmasın. Dünyada birkaç katrelik serpintiyle ferahlayan hiç kimse yoktur ki dünya onu bela sağanağıyla ıslatmasın. Böyle yapmak dünyanın şânındandır. O dünya ki sabahleyin yardım ettiğine akşamleyin düşman kesilir. Bir yanı tat verir, diğer yanı derin acılara gark ederek inletir. Bir yanı sevindirir, diğer yanı yerindirir.

Bilmem nasıl anlatayım; öyle bir dünya ki başı mihnet, sonu yok olup gitmektir. Helalinde hesap var, haramında ikâb var (*mâ esıfu min dârin evvelühâ 'anâun ve âhiruhâ fenâun. Fî halâlihâ hisâbun ve fi harâmihâ ikâbun*)... İmdi, dünya sırtını çevirdi ve geçip gitmekte olduğunu duyurdu. Âhiret ise yüzünü gösterdi ve "işte geldim geliyorum" diye buyurdu. Bakın bugün idman günüdür. Yarın yarış var. Bu yarışta ipi göğüsleyenin ödülü cennet, geride kalana ise cehennem var!

Bakın işte dünya sırtını döndü; gitti gidiyor. Ondan geriye kalan, bir bardağın dibinde kalan birkaç katredir -ki- o da buharlaşıp gider. Bakın, âhiret kendini gösterdi, geldi gelecek. Dünyanın da evladı var âhiretin de. Sizler dünyanın değil, âhiretin evladı olun. Çünkü kıyamet gününde her çocuk anasına teslim edilecek. Bugün hesap değil, çalışma günüdür. Yarın ise çalışma değil, hesap günüdür(...) Dünya öyle bir yurt ki zeval bulup yok olması, ehlinin de onu bırakıp gitmesi mukadderdir. Evet, dünya pek tatlıdır, hoştur; ama onu talep edenden tez kaçıp gider. Siz siz olun, en güzel ve en hayırlı azıkla göçüp gidin dünyadan. Size kifâyet edecek olandan fazlasını istemeyin ondan!⁷⁴

Tasavvuf Geleneğinde Dünyaya Bakış ve Zühd Telakkisi

Hız. Ali'nin bu muhteşem sözlerinde ifadesini bulan zâhidâne anlayış ve yaşayış, Arberry'in deyişiyle, kurnaz Muaviye'nin (661-680) halifeliliğiyle birlikte büyük ölçüde değişti. Zira Emevîlerin saltanat sürdüğü dönemlerde manevî

74 Bu pasajlar için bk. Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, Beyrut 1996, ss. 48-49, 62-64; 85-86, 124; 139-140.

arzuların yerini dünyevî kaygılar aldı. Muaviye'nin oğlu ve veliahdı Yezîd (660-683) ise tanınmış bir ayyaştı. Başkentin Mekke'den Şam'a nakli bile dindarlıktaki bu gerilemenin işareti idi. Suriye'nin güçsüzleştirici kadınsılığı bu dönemde Arabistan'ın zâhitçe erkekliğinin yerini almıştı. Derken, eski Pers imparatorluğunun kalıntıları üzerine abartılı yeni başkent, Bağdat inşa edildi. Böylece dejenerasyon süreci hızlandı. Bu şartlar altında gerçek dindarlara, belaya giden yolda yürüdükleri aşık olan bir toplumdaki yavaş yavaş el etek çekilmekten başka yapacak bir şey kalmadı. Hz. Peygamber'in sahabesinden birçoğu yaşamlarının son yıllarında yüksek makamlardaki yozlaşmayı dehşetle gördüklerinde, kendileri için en güvenli sığınak olarak gördükleri "inziva"yı tercih ettiler. Bu arada, kendi yaptıklarının doğruluğuna inanmanın gönül huzuru içinde kötülükleri açığa vurmaktan ve ilâhî cezanın yakın olduğu ikazında bulunmaktan da çekinmediler.⁷⁵ Dünyevîleşmeye yönelik bu tavır, Tâbiîn nesline de sürdürüldü. Mesela, tasavvuf tarihinde "hakkın gerçek velisi, takva ehlinin önderi" gibi övgülere mazhar olan, yaşadığı dönemdeki zorba devlet adamlarını tenkit etmekten kaçınmayan Hasan el-Basrî (ö. 110/728) Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'e yazdığı bir tavsiye mektubunda dünya hakkında şunları söylüyordu:

Bu dünyaya karşı olabildiğince dikkatli ol. Çünkü o tıpkı bir yılan gibidir; dokunuşu yumuşak ama zehri öldürücüdür. Onun sana cazip gelen güzelliklerinden yüz çevir. Çünkü bu güzelliklerin pek azı sana yoldaşlık eder; dünyanın gam ve tasanına da aldırma; dünyadan ayrılacağını sakın unutma. Dünyanın zorluklarına bütün gücünle tahammül et. Seni ne kadar memnun ederse ondan o kadar sakın. Çünkü insan ne zaman kendisini bu dünyanın zevki içinde ve güvende hissederse, dünya onu bir belaya sürükler. Yine insan her ne vakit bir dünyalığa sahip olursa dünya onu ansızın baş aşağı eder. Dünyada sevinen aldanır, ondan faydalanan bir gün sonra zarar ve ziyana uğrar. Dünyaya özgü rahatlık belalıdır; çünkü onun bekası değil fenâsı vardır. Mutluluğuna hüzün bulaşmıştır. Dünyevî hayatın son evresi güçten düşmek, bitip tükenmektir. Bu yüzden dünyaya sırlıklam bir âşik gözüyle değil, Allah'la marladık diyen bir zâhit gözüyle bak!⁷⁶

Burada sözü edilen zâhitlik, özellikle Emevîler dönemindeki dinî-ahlâkî gevşekliğe yönelik bir tepkinin ifadesi olmakla birlikte, zühd bizzat Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından önerilmiş bir yaşam tarzıdır. Ancak İslam'daki zâhitlik ile Hıristiyanlıktaki ruhbanlığı birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü ruhbanlık, özü itibarıyla sosyal bir din olan İslam'ın ruhuna aykırıdır. Zühd ve zâhitlik ise, zevklerde itidal, yani insanın dünyada rabbini ve âhireti unuttan sonra yaşamasıdır ki Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayatlarında çok belirgin

75 Arberry, *Tasavvuf*, s. 31.

76 Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Eoliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut, ts., c. II, ss. 135-136. [Pasaj mektup metninden özetlenerek aktarılmıştır].

bir şekilde görülen zühd de bundan ibarettir.⁷⁷

İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu tarihî hakikati şöyle ifade etmiştir:

“Aslında tasavvuf ehlinin tutmuş oldukları yol, sahabe, tâbiin ve onlardan sonra gelen ümmetin selefi ve büyükleri tarafından hiçbir zaman terk edilmemişti. Bu yolun temeli, ibadetlere kapanıp tamamen Allah’a yönelmek, dünyanın geçici nimetlerinden, süs ve ziyetinden yüz çevirmek, insanların genelinin yöneldikleri zevklere, lezzetlere, mal ve makama sırt çevirmek, halvet ve ibadete çekilmek için insanlardan uzaklaşmaktır. Evet, sahabe ve onlardan sonraki selef döneminde bu hâl genel bir durumdu. Sonra (hicri) ikinci yüzyıldan itibaren dünya ve dünya malına meyilemeler yaygınlaşınca ve insanlar dünya işlerine dalınca, eskisi gibi ibadetlere yönelenlere sūfiye ve mutasavvıfa isimleri verildi.”⁷⁸

İbn Haldûn’un işaret ettiği gibi, Hz. Peygamber ve ilk nesil Müslümanların dünyaya yönelik tavırları, tam anlamıyla “zühd” kavramına tetabuk etmektedir. Klasik tasavvuf literatüründe muhtelif tarifleri bulunmakla birlikte zühd, özü itibarıyla terk-i dünya ve kasr-ı emel,⁷⁹ yahut dünyadan uzak durmak, dünyevî olana mesafe koymak anlamına gelir.⁸⁰ Tarihsel süreçte zühd ve zâhitlik adına gündelik yaşamdan tamamen el etek çekme, izbe yerlerde, mağaralarda münzevi bir hayat sürme gibi tercihler aşırılık addedilebilirse de zahitlik, kesinlikle Kur’an ve sünnetin önerdiği bir yaşantı biçimidir. Çünkü daha önce aktarmış olduğumuz birçok âyet ve hadis hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır ki dünya insanların şu an yaşadıkları hayatın coğrafi mekan değil, zemme medar olan bir yaşamın sıfatıdır.

Bu yüzden sūfîler, çok haklı olarak, dünyevî metanın kalımsız ve az, buna karşılık âhiretin kalıcı ve daha hayırlı olduğunu bildiren âyetleri tasavvuftaki zühd (*zemm-i dünya ve't-tezehhüd*) anlayışına delil ittihaz etmişler⁸¹ ve tabiatıyla ilk dönemlerden itibaren zâhitler ve sūfîler, dünyayı çok kötü bir şekilde tavsif etmişlerdir. Mesela kendinden önceki sūfîlerin Kur’an yorumlarını derleyen Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021), “Bilin ki [ey insanlar] dünya denen bu hayat sadece bir oyundan, geçici bir eğlence ve güzel bir gösteriden, birbirinizle büyüklük yarışına girişmenizden ve daha çok servet ve çocuk sahibi olma hırsın[ız]dan ibarettir” Hadîd 57/20. âyet münasebetiyle her biri bir aforizma

77 Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul 1996, s. 94.

78 İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev.: Halil Kendir, Ankara 2004, c. II, s. 669. Ayrıca bk. a.mlf., *Şifâu's-Sâil*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1977, s. 237.

79 Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, Beyrut 1997, ss. 116-117.

80 Zühdün çeşitli tanımları ve mahiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, Beyrut, ts., c. I, ss. 248 vd.; Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î, *Neşru'l-Mehâsini'l-Ġâliyyeh*, Beyrut 2000, ss. 139-143.

81 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 115.

niteliğindeki şu sözleri nakletmiştir:

Zünnûn el-Misrî: Dünya mezmûm olarak yaratılmıştır.

Ebû Bekr el-Verrâk: Dünya bela, meşakkat ve hevâ yurdudur. Her kim bu dünyadan yana muradını ifnâ ederse her şeyden/belâdan salim olur.

Sehl et-Tüsterî: Dünya tıpkı bir ağaç gibidir. Kökü cehalet, dalı yiyip içme, giyinip kuşanma, uyuyup istirahat etme, kadın, güzel koku ve malı sevmektir. Semeresi ise ilâhî azabı mucip olan günahlardır.⁸²

Fahreddîn er-Râzî'nin, "temel maksadı; dünya hâlini tahkir, âhîret ahvâlini tazimdir"⁸³ şeklinde veciz bir not düştüğü mezkur âyete sûfî müfessir Kuşeyrî (ö. 465/1072) de şöyle bir izah getirmiştir: "Dünya hayatı yok olmaya mahkumdur. O ne [bir saniye] rötâr yapar ve ne de bir yerde karar kılar. O filhal Allah'tan alıkoymaktadır. Gerçi ekmek aş verir ve fakat karın doyurmaz. Tıpkı çocukların oyunları gibi hiçbir kural (istikamet) tanımaz. İnsanı haktan ve hakkı hakkıyla kavramaktan alıkoyar."⁸⁴

Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı tasavvuf klasiğinin *Zemmü'd-Dünyâ* bölümünde de dünyayı tahkir ve tezyif eden birçok manidar söze rastlamak mümkündür. Gazâlî'nin bu bölümde aktardığı bilgilere göre dünya mutasavvıfların gözünde maddeye yönelen nefsin arzularından (hevâ ve şehvet) ibaret olup bütün kötülüklerin kaynağıdır. Çünkü dünya özü itibariyle insanı alçaltan ve aslî maksadını ona unutturan bir niteliğe sahiptir. Hakk'a giden yoldaki en büyük mâniadır. Bu yüzden kimi sûfilerce "domuz" diye adlandırılmıştır. Dünya yalan, âhîret gerçektir. Dünya ile âhîret iki kuma gibidir. Biri memnun edildiği ölçüde diğersinin rahatsız olması kaçınılmazdır. Dünya Allah'ın düşmanıdır. Dışı çekici bir kadın, içi çirkin bir kocakarı gibidir. Allah dostu olan bir insanın dünya ile ilgi kurması muhaldir.⁸⁵

Gazâlî, hayra vasıta olan nesnelere kısmen de olsa hayır bulunduğu düşüncesinden yola çıkarak dünyanın mutlak surette bir düşman olarak algılan-

82 Ebû Abdîrahmân es-Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî (Hakâiku't-Tefsîr)*, neşr. Seyyid İmrân, Beyrut 2001, c. II, s. 310.

83 Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, c. XXIX, s. 233.

84 Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Beyrut 2000, c. III, s. 290. Sülemî ve Kuşeyrî diğer büyük sûfilerden de şu sözleri aktarmışlardır: Yahyâ b. Muâz: Dünya İblis'in içkisidir. Kim ondan bir yudum içerse ancak kıyametteki toplanma kampında ayılır... Dünya makyajlı bir gelin gibidir. Dünyaya rağbet edenler onu[n saçlarını] taramak ve süslemekle meşguldür. Zahit onun yüzüne kara çalar, saçını yolup elbisesini yırtar; Allah ile meşgul olan ârif ise ona bakma külfetine bile katlanmaz, ona hiç iltifat etmez. Ebû Osmân el-Hîrî: Her kim dünya ve dünyalıkla mutlu olur ve bu mutluluğu onu Allah'tan uzaklaştırırsa kesinlikle aldanmıştır. Dünyanın evveli belâ, ortası eza-cefa, sonu da fenâdır. Vâsîfî: "Dünyanın metâi azdır" demek, "Dünyayı insanların gözünde küçült ki onu terk etmek kendilerine zor gelmesin" demektir. Bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. II, ss. 108, 111, 133, 155; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 119.

85 Ebû Hâmid el-Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, Mısır 1939, c. III, ss. 196-206.

maması gerektiğini söyler ve böylece tasavvufî gelenekte daha mutedil bir anlayışı benimser. Bununla birlikte, dünya sevgisinin mutlak surette ciddi bir tehlike ve risk içerdiğini belirtmeyi de ihmal etmez.⁸⁶

Özetle, dünya sevgisi ile âhiretin birlikte yürümeyeceği, yani bir koltuğa iki karpuz sığdırmanın mümkün olmadığı, tasavvufî öğretinin en temel prensiplerinden biridir. Bu yüzdendir ki dünyaya adamakıllı mesafe koymak, seyr-i sülûkun ön koşullarından biri addedilmiştir. Kuşeyrî'den öğrendiğimize göre seyr-i sülûkta samimi, azim ve sebat sahibi olan bir müridin dünyevî ilgilerden kendini soyutlaması gerekir. *Alâik* ve *şevâgıl* denen bu ilgileri bir kenara koymak ve böylece dünyevî angajmanlardan kurtulmak (*ferâğ-ı kalb*) tasavvuf yolunun esasıdır. Dünyevî ilgilerin başında mal tutkusu gelir. Kendisine çok önem atfedildiği için mal-mülk ister istemez insanı hak ve hakikatten uzaklaştırır. Bu yüzden hubb-i mal ve tûl-i emeli terk etmek gerekir. Keza hubb-i câh ve riyasetten de (makam, mevki ve liderlik tutkusu) vazgeçilmelidir.⁸⁷ Bir mürit bütün dünyevî ilgilerden kendini soyutlamadıkça ona herhangi bir zikir telkininde bulunmak caiz değildir.⁸⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Yeryüzündeki hayat Allah'ın bize bir armağanıdır. Ancak bu hayat dinî ve ahlâkî değerlere kayıtsız, âhirete duyarsız bir şekilde harcandığında büsbütün süflîleşir. Kur'an'da hayata sıfat kılınan "dünya" işte böyle bir süflî yaşam tarzını ifade eder. Vahyin nüzulüne tanıklık eden Arap toplumunda âhiret inancının yokluğuyla da çok yakından irtibatlı bir aşırı dünyevîleşme olgusu dikkate alındığında Kur'an'ın dünyevî hayatı zemmetmesi, vahiy ortamındaki vasata hasredilebilir. Ne var ki böyle bir hasr kesinlikle yanlıştır. Çünkü dünyevîleşme, geçmişte olduğu gibi bugün de varlığını çok güçlü biçimde hissettiren tarih-üstü bir olgudur. Nitekim insanın kutsalla bağını koparmasından kaynaklanan dünyevîleşmenin, dolayısıyla şımarmanın ve haddi aşmanın (Nâziât 79/37-39) kadim prototipleri olan Firavun ve Karun, yaşadıkları dönemde ne tür acılara sebep oldularsa onların çağdaş temsilcileri de bugün silahlanma, savaş, ırkçılık, aşırı tüketim ve ekolojik dengeyi bozma gibi bir dizi küresel felaket üretmektedir.

Burada şunu da belirtelim ki, sûfîler ve zâhitlerin dünyaya soğuk bakışları, temelde Kur'an'ın değer sistemiyle örtüşmektedir. Bizce, tasavvufî gelenekteki

86 Bk. Gazâlî, *İhyâ*, c. III, ss. 214-225.

87 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 380.

88 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 381.

bu bakış açısını dış etkilere bağlamak, yani zemm-i dünya fikrinin menşeiini Hıristiyanlık, Hint dinleri ve sair dış kültürlerde aramak yahut dünya ile âhiret arasındaki İslâmî dengenin ruhçu yaklaşımların etkisiyle dünya aleyhine bozulduğu şeklinde bir yargıda bulunmak, çok sağlıklı bir yaklaşım değildir. Kuşkusuz İslâm kültüründeki birçok unsurda olduğu gibi tasavvuftaki zühd telakkisinde de Hıristiyanlık ve diğer bazı kültürlerin izlerine rastlanabilir; hat-ta bu konuda birçok hadis de uydurulmuş olabilir. Ancak bütün bunlara rağmen tasavvuftaki zemm-i dünya fikri İslam dışı kaynaklara irca edilemez. Çünkü dünya her şeyden önce Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından zemmedilmiştir. Ancak burada bir kez daha belirtelim ki Kur'an ve sünnet yerküreyi değil, dünyayı, yani yerküre üzerindeki hayatın süflileşmesini zemmetmektedir. Bu yüzden "dünya" kelimesini Kur'an'daki ahlâkî içeriğinden soyutlamak suretiyle Allah ve elçisinin zemmettiğini methetmeye çalışmamak gerekir. Hü-lasa, Zuhrûf suresi 43/33-35. âyetler Kur'an'ın değer öğretisinde dünyevî hayatın yeri ve dünyaya ait olan şeylerin (metâ) Allah katındaki özgül değeri konusunda son noktayı koymaktadır:

Eğer [sınırsız zenginliklerin önlerine serilmesiyle] bütün insanların tek bir [inkârcı] toplum haline gelme [riski] olmasaydı, [şimdi] Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerini gümüşten çatılar, tırmanacakları [gümüşten] merdivenlerle donatırdık. Yine evlerindeki kapıları, oturup yaslanacakları koltukları da hep gümüşten yapardık. Bir de onları mücevhere/altına boğardık. Ne var ki bunların tümü, dünya hayatının gelip geçici zevklerinden başka bir şey değildir; oysa Allah'a saygıda kusur etmeyenleri öteki âlemde [mutluluk] beklemektedir.

Özet

Bu makalede, dünya hayatının Kur'an'daki tasvir ve tavsifi üzerinde durulacaktır. Çağdaş dönemde birçok müslüman araştırmacı Kur'an'ı referans göstererek dünya ve âhiret arasında mevcut olan bir dengeden söz etmektedir. İslam'ın âhiret uğruna dünya hayatının büsbütün feda edilmesi gerektiği fikrini telkin eden bir din olmadığı kuşkusuz doğrudur. Ancak bu, dünya ile âhiret arasında bir denge olduğu anlamına gelmez. Zira birçok âyette açıkça ifade edildiği üzere âhiret dünya hayatından çok daha hayırlıdır.

Anahtar kelimeler: Dünya, hayat, âhiret, denge.